

Emberek vagyunk vagy sampinyonok?

In honorem Tóth Imre,
regensburger emeritiertes Professor
alias Tóth Öcsi,
homme (pas du tout champignon) de Paris

Să trăiască Mă-ta, care te-a făcut! Nem gondolom, hogy lenne kedves hölgy, aki ezt Tóth Imre Professzor Ur tiszteletére elénekelné. De nagyon is lehetséges, hogy valaha régen ezzel köszöntötték volt Tóth Öcsit.

Egy *Festschrift* ünnepélyes kellene legyen. De az ünnepélyesség torz érzés: természetesebb az öröm. Mi mindenesetre jókedvvel neveltünk, amikor megismerkedésünk idejét emlegettük nemrég. Fél százada, 1946 reményteljes évében találkoztunk először: útjaink a Történelem jegyében futottak volt össze. Nem akartuk megváltani a világot, de annál inkább szerettük volna megváltoztatni. Biztosak voltunk, hogy ez szükséges és hasonlóan képzeltük is el a "tennivalókat". Tehát beszélgethettünk volna ilyesmikről - ha egyszer is gondoltunk volna erre.

Visszagondolva azokra az időkre, sok mindent tudnék előhívni az emlékezetből, maguktól mégis csak közvetlen élmények jutnak eszembe. Legelőször is az, ahogy megismerkedtem Kohn Verával és ahogy ebből nem szerelem, hanem barátság lett. Olyan mély és szilárd, amilyen csak férfi és nő között létezhet, amikor a barátság önmagáért és annak kölcsönösségéért bomlik ki. A férfiak közöttibe mindig belopakodik a világ. A világhoz való viszony - legyen az általános, elvi, vagy közvetlen - mindig átjárja valamennyire a barátságot. Még úgy is, hogy éppen a világra irányuló közös cselekvés alapozza és határozza meg annak kölcsönösségeit.

Aztán eszembe jutnak a zenei délutánok, amikor Halmos Gyuri koncertjeire készülve zongorázott nekünk, fiataloknak. Majd az, ahogy ott múló vagy kevésbé múló, egymást keresztező vagy nem keresztező szerelmek szövődtek.

Tóth Öcsivel addig-addig beszélünk mi is valahavolt szerelmekről, amíg (a mi örömünkre és a társaság gaudiumára) ki nem derült, hogy útjaink már akkor találkoztak, amikor még nem is ismertük egymást: akkor, amikor B. Jutka szíves jólelkősége folytán "sógorok" lettünk.

A Történelem viszont kiszorult az emlékekből.

De így vagyok más emlékekkel is. Semmire sem emlékszem abból, amit egy, a hatvanas évek elején Pozsony mellett tartott konferencián elmondtak,

de arra annál jobban, hogy néhányan: magyarok, jugoszláv horvátok és csehek, jó vörösbor mellett megalapítottuk a Középeurópai Konföderatív Svejk Köztársaságot. Hasonlóan alakult az, ahogy a korcsulai nyári egyetemre emlékszem. Magam elé képzelem azt a kis teret, ahol néhányan, barátok, annyi jó török kávét ittunk volt. Azt viszont egyáltalán nem tudnám már megmondani, hogy miről beszélgettünk: a marxizmus és haladás jegyében. És emlékszem Miletosz szigetére, a kabócáktól hangos, illatos píniaerdőre, a belső tavat alkotó öblöcske még kisebb szigetére, ahol a kolostorból kialakított szálloda teraszán oly jó volt a langusza. Emlékszem a baráti arcokra is, csak éppen a beszédre nem. Pedig ez 1968-ban, pár nappal a Történelem prágai bevonulása előtt volt.

Az az igazság, hogy azokra a dolgokra emlékszem könnyen, amelyeket a Történelem nem szívott magába, amelyek tehát személyesek - az enyémekek - maradtak. És persze olyasmire, ami ellentétben lehetett azzal a Történelemmel, amit Korcsulán nyíltan meg is tagadtunk volt.

Mintha a tetteket kisajátító Történelem után hajítottam volna a kisajátított tetteknek még az emlékét is.

Azt hiszem, hogy az emlékeket az tartotta életben, ami bennük a Történelem általi kisajátításnak ellen tudott állni. Mintha csak arra lenne érdemes emlékezni, amit élvezettel éltünk meg. Mintha leginkább az maradna eleven, ami az örömök *"tisza forrásából"* buggyant ki.

Az ilyen örömök és élvezetek ugyanis mindig személyesen közvetlenül maradnak. Őket nem fogja át semmi általános és nem is értelmezi semmi, ami elvont lenne.

Ha van valami, amit érdemes volt az idők során megtanulni, akkor azt, hogy csak a mindennapok közvetlen valósága lehet olyan mérce, amire nyugodtan rábízhatjuk magunkat, ha bármit (cselekedetet, eszmét, erkölcsöt vagy elveket) akarunk megítélni.

Nem tudom, miért olyan kényesen válogató az emlékezet, mint ahogy azt mindig újra és újra meg lehet tapasztalni. És a magyarázatok kínáló elméletek egyike sem tud meggyőzni. Ilyenkor bizony rendszeres olvasásba kellene fogni. Csakhogy igazi öröm mégis és mindenképpen az, ha olyan könyv kerül váratlanul a kezünkbe, amely a kereső gondolatok önmagába visszatérő gomolygásából kivezető válasszal tud megajándékozni.

Igy volt nekem szóló ajándék *A kis herceg*. Követem tehát a sivatag kellős közepén lévő kerek kút vizéről mesélő Saint-Exupéry-t. *"Je soulevai le seau jusqu'à ses lèvres. Il but, les jeux fermés. C'était doux comme une fête. Cette eau était bien autre chose qu'un aliment."*

Ilyen szavakat olvasni: ünnep. Mint ahogy ünnep minden étel, ami nem pusztán táplálék. És egyáltalán minden, ami egyszeri módon tud tiszta élvezetet és örömet adni. Mert *"-Les hommes de chez toi, dit le petit prince, cultivent cinq mille roses dans un même jardin...et ils n'y trouvent pas ce qu'ils cherchent... -Ils ne le trouvent pas, répondis-je... -Et cependant ce qu'ils cherchent pourrait être trouvé dans une seule rose ou un peu d'eau..."*

Az emberek vakok: *"il faut chercher avec le coeur"*. De hogy erre képesek legyenek, ahhoz meg kell őket (és ezáltal magunkat is) szelidíteni. *"-Vous n'êtes pas du tout semblable à ma rose, vous n'êtes rien encore, leur dit-il. Personne ne vous a apprivoisé et vous n'avez apprivoisé personne. Vous êtes comme était mon renard. Ce n'était qu'un renard semblable à cent mille autres. Mais j'en ai fait mon ami, et il est maintenant unique au monde".*

Ennyi az egész. De lehet, hogy ez minden.

A tiszta örömeikkel ugyanis nem sokat törődik a Történelem. Amely arról szól, hogy az emberek egy része cipóvá veri egy másik részének a fejét - és viszont. Csak az abszolútumra törőket zavarják az örömök, mert az abszolútumhoz nem elég az emberek szokásos megvadítása. Ahhoz teljes alárendelődés kell. A szelíd (a kölcsönösen megszelidített) emberek meghúzódhatnak a Történelem áradata alatt, de nem menekülhetnek a totalitarizmusok abszolút igénye elől. Védekezni kényszerülnek, és akkor másnak is tudnak erőt adni. Segítségük pedig nincs máshol, mint az élet, a barátság és a szerelem egyszerű örömeiben.

A diktatúrák ugyanis csak kényszerítő kereteket szabnak az emberek cselekvésének és megelégszenek az engedelmességgel. A totalitarizmusok viszont magukat a cselekvéseket, sőt az emberek magatartásait is meg akarják szabni. Létfeltételük, hogy a személyiséget megnyomorító viszonyok rendszerré szélesedjenek. Ezért formálódtak ki a politikai totalitarizmusok alapjai éppen az első világháború alatt. Amikor a háború minden áron való megnyerésének akarata a katonai rend kiterjesztéséhez és általánossá tételéhez vezetett, és ez fokozatosan megváltoztatta a társadalmak közös rendeződési módjait.

A társadalombeli közös összerendeződés ugyanis kölcsönös egymáshoz idomítódás által fogja egybe és hasonítja magához az egyéneket. Ami összhangban van azokkal a racionalitásokkal, amelyek az egyének mindennapi magatartását és cselekvését vezetik és rendezik. Így a rendeződést mindenki, akarva vagy akaratlanul, esetleg akarata ellenére, de mindenképpen természetesként fogadja el. Egy rendszernek viszont már más a logikája, lévén, hogy azt a rendszer maga szabja és határozza meg. Ez a

racionalitása pedig nincs és nem is lehet az emberek józan eszével összhangban. A kétféle logika és racionalitás pedig annyira ellentétes egymással, hogy már az egyszerű rendszerekben is kialakul az emberi személyiség megcsönkítése.

Ezért lehetett már Hašeknak is igaza abban, hogy korunk hőseinek tekintette a derék katonát, Švejket. Aki nem annyira azért volt korunk hőse, mert több-kevesebb sikerrel ugyan, de végül sikerült a háló hurokrendszerében bujkálva mindent túlélnie, hanem azért vált azzá, mert az ő józan eszét követve, mi is bele tudunk látni az uralkodó rendszer-racionalitás mélységes esztelenségbe.

Nem csoda, ha Brecht éppen Švejket szerette volna, a második világháború alkalmából, új életre kelteni. De az sem csoda, hogy ezzel nem volt sikere. Mert az a magatartás és azok a kalandok, amelyek hitelesek lehetnek az első világháborúban, semmiképpen sem lehetnek azok a totalitarizmusok háborújában. Ehhez más valami kellett: az, amivel Jifi Menzel tudta legutóbbi (*Ivan Csonkin*ről, a derék közkatonáról szóló) filmjének hőst megalkotni.

Az ő Csonkinja abban (is) különbözik Švejktől, hogy még józan ravaszság sincs benne. És ez az ő szerencséje. Mert a totalitarizmus részvételt követel mindenkitől. Ismerni kell a rendelkezések és parancsok szellemét is: fontosabb ezt követni, mint magukat a szabályokat. A hatalom látható formái és fórumai különben is látszatok, a KGB (vagy más ennek megfelelő betűsor) jelzi a tényleges hatalmat. Mert ez érvényesíti (a parancsok fölött állva) a totalitarizmus szellemét és biztosítja, hogy mindenki ebben a szellemben cselekedjék. Csonkin viszont annyira együgyű, hogy ezt fel sem ismeri. És éppen a parancsok pontos követése miatt kerül szembe a rendszerrel.

Švejk és Csonkin csak abban rokonok, hogy mindketten kívül vannak és kívül maradnak a rendszeren. Ezért lehet körük komédiát építeni. (A tragédia szövegét ugyanis a részvétel alkotja.) Cserébe viszont teljessé lehet a rendszer képét tenni. Ezt Menzel úgy használja ki, hogy a néző, kívülről látva a rendszert, kívül is marad és így szabad és átfogó lehet az ítélete.

Ez a külső szemlélet azonban sajátos, vagy legalábbis szokatlan. Mert ennek nem Csonkin, hanem Menzel az aktora. Csonkin pedig azáltal válik hitelessé, hogy körülötte "történik meg" a rendszer. E történés eseményei és cselekvései (azaz epizódjai) azonban önmagukban véve nem lennének hitelesek. Az epizódok és Csonkin együtt viszont annál hitelesebbek tudnak lenni. Így válik az egész film igazi mesebeli valósággá. Még hozzá annyira, hogy a néző a végét is természetesnek érzi, vagyis azt, ahogy Csonkin és

kedvese, a tenyeres-talpas menyecske, az elromlott repülőgépen szállnak el. Mert az önmagában hihetetlen részletekből és a hihetetlen végből a mesék világtörvényei szerint hihető egész jön létre. De ha egy részlet sem igaz, és mégis létrejön az egész igazsága, akkor az csak Menzel igazsága lehet, amely végül a néző igazsága is lesz. Egy feltétellel: ha felébred benne a gyermeki lélek. Az, amely meg tudja az igazságokat fogalmazni. Mint abban a másik mesében, ahol a gyermek mondja ki, hogy a király meztelen. Ami csak azért igazság, mert gyermek mondja ki. Mindenki látja a meztelenséget, de ha más mondja ki, akkor ennek az az értelme, hogy ő szeretne király lenni. Vagy ő akar valakit a trónra ültetni. A kimondás ekkor pusztán eszköz, és így nem az az igazsága, hogy a király valóban meztelen (hiszen minden király meztelen), hanem az, hogy a királyt le kell taszítani a trónról.

Hogy Menzel Csonkint ilyen mesevilágban tehetette hitelessé, abban nemcsak Iván egyszerű, együgyű józan esze játszott szerepet, hanem az is, ahogy ő az életet élvezi. Az együgyű katona és a tenyeres-talpas kolhoznó érzéki és érzelmi, szerelmi életviszonya nélkül még a mese sem volna hiteles. Ebben a filmben a legegyszerűbb érzelmi-érzéki öröm éppen úgy a mindennapi élet alapja, mint ahogy a legegyszerűbb józan ész lehet számunkra a mindennapi gondolkodás alapja. Az egész mesét így Csonkin gyermeki lelke éppen annyira teszi hitelessé, amennyire a néző gyermeki lelke is fel tud ébredni. Hogy aztán ez szabadítsa ki őt a felnőttégből.

Abból a felnőttégből, amit így jellemzett a kis herceg: *"Je connais une planète où il y a un Monsieur cramoisi. Il n'a jamais respiré une fleur. Il n'a jamais regardé une étoile. Il n'a jamais aimé personne. Il n'a jamais fait d'autre que des additions. Et toute la journée il répète comme toi: «e suis un homme sérieux! Je suis un homme sérieux» et Ça le fait gonfler d'orgueil. Mais ce n'est pas un homme, c'est un champignon!"*

Végülis választani kell: *Siamo uomini o caporali?* mint Totó, az olasz komikus mondotta volt.

Őrizük csak meg a gyermeki lelkünket, egész életünkön át óvjuk magunkat attól, hogy "felnöttek" legyünk. Hadd mondják a felnöttek, hogy az infantilizmusunk egyenesen szenilizmusba megy át. Megéri, mert így meg tudjuk tartani emberségünk magvát, így meg tudjuk védeni személyiségünk belső erejét, egyéniségünk önállóságát.

Van ennek még más feltétele is. Többek között az, hogy meg tudjuk őrizni a gyermeki lélek játékosságát. Azt, amely attól óvhat meg, hogy az elveket a valóságnál fontosabbnak higgyük, hogy bármit azért tartunk fontosnak, mert valamilyen általános elvnek megfelel. És ha ez nem is adna

elég védelmet e veszélyek ellen, azt mindenképpen megkönnyítheti, hogy egyszer csak kinyíljon a szemünk, hogy észrevegyük: a királyokat körülvevő glória nem ruha, hanem csak arra szolgáló fényjáték, hogy az emberek ne vegyék észre meztelenségüket.

Tóth Öcsiről való emlékeim között különösen kedvesek azok, amelyekben a játékosság teremtett magának formát. Ilyenek voltak a Bolyai Egyetem egyik faliújságán megjelent rajzai és a későbbi kollázsai. A regensburgi Herr Professor pedig egy csomó tökéletesen működő, abszurd kombinációkból összeálló, egészében értelmetlen gépet eszkábált össze. De ezekben olyan játékosság él, amely hobby-vá záródva a lélek búvóhelye is lehetne. (Ahhoz hasonlóan, ahogy sokak számára az életörömök is csak menhelyei a léleknek.) Sokkal kedvesebb az a nagyon is értelmes irodalmi játék-pár, amely az első könyvének (*Ahile*, Bukarest, 1969) két helyén húzódik szerényen meg.

Ez a könyv azért is érdekes olvasmány (lenne a magyar olvasónak is, ha lefordíthatná valamelyik kiadó), mert itt fogalmazta meg Tóth Imre először, és talán a legolvasmányosabb formában, azokat a gondolatait, amelyekre egész életének tudományos munkája épült és amelyekből a szakmai világhírt hozó és ugyanakkor elvi jelentőségű tudománytörténeti felfedezését is kidolgozta. Mert itt fogalmazta meg, hogy (mint később filológiai elemzésekkel is kimutatta) Euklidész geometriájával párhuzamosan, sőt azelőtt is, létezett egy nem-euklidészi geometria. Ehhez kapcsolódik aztán az az elvi tétele, miszerint Euklidész axiómái több lehetőség közötti szabad szellemi választás eredményei.

Kedvelem ezt a könyvét, mert játékosságát a szabadság olyan szelleme járja át, amely élvezetté teszi az olvasást. Legjobban azonban két lábjegyzetét élvezem ma is. Az egyikben (a 25. oldalon) azzal a közkeletű állítással száll vitába, amely szerint Achillész volt a leggyorsabb futó Trója falai alatt, mondván, hogy a teknőccel való híres verseny Aigina szigetén történt volt meg: "*precum am arătat în altă parte (vezi Bulletin de la Sociéte des Sciences Numismatiques de Babadag, t. XCVII, p. 967)*". Csakhogy Babadag isten háta mögötti, poros, dobrudzsai török-tatár városka volt, ahol a Korán-iskolán kívül semilyen tudományos, vagy akárcsak kulturális társaság nem létezett. Régi érmek közül pedig legfeljebb a Napoleon-aranyat ismerték: hírből. Még kedvesebb nekem az, ahol Tóth Öcsi egy ugyanarra a versenyre vonatkozó képzeletbeli párbeszédet idéz, amelynek hitelét a következő lábjegyzettel támasztja alá: "*2. Vezi I. Tóth, 'Ahile', București, 1968 p. 97*". A tudományos világban természetes, hogy valaki saját magát idézi vagy saját magára

hivatkozik. És az is, ha egy műben visszautal ugyanannak a szövegnek valamely másik passzusára. Így csak akkor veszi észre az olvasó, hogy miről van szó, ha megkeresi azt a helyet, amelyre Tóth Imre utal. Mert a lábjegyzet maga is a könyv 97. oldalán áll. Tehát az egyik egy nemlétező forrásra hivatkozik, a másik pedig önmagára utal vissza. Mindez nem a *Wissenschaft des Nichtwissenswerten* világát gúnyolja, hanem a tudni érdemes dolgok tudományainak a nagyképűségét, azok formális allűrjeit figurázza ki. Vagyis azt a szakmai prepotenciát és korlátoltságot teszi nevetségessé, amely megelégszik az engedelmességgel, amely egy gondolat érvényességét attól teszi függővé, hogy azt más (és neves) szerzők is kigondolták volt, az állítások hitelét pedig attól, hogy van-e mindegyikhez lábjegyzet és ha van, akkor mennyi.

Ez a játékosság azért különösen értékes, mert azt Tóth Imre a számára legfontosabb és legkomolyabban vett tevékenységben (sőt, éppen annak világára vonatkoztatva) virágoztatja ki.

Akiben ilyen játékosság él, az nehezen válik oly mértékben a nagy elvek és nagy ügyek szolgájává, hogy elveszítse a józan értékelés képességét. Az ilyen ember nem válik teljesen és maradék nélkül általánosságok és egyetemességek rabjává, hanem legalább lelke mélyén megtartja az önmagáért való tiszta öröm hajlamát. Így legalább annyit meg tud emberi önállóságából örizni, amennyi elég ahhoz, hogy előbb-utóbb szabadulás bontakozhasson ki, és még a hosszú ideig elfogadott állításokat is kérdésekké tudja átfogalmazni.

* * *

Ezzel akár be is fejezhetném a megtisztelő baráti gondolatokat. Mégsem teszem, mert gondolni kell a felnőttekre is. Mint mondta a Kis Herceg: "*Les enfants doivent être très indulgents envers les grandes personnes.*" Különben is: féltő, hogy ugyanolyan kevéssé értik az előzőket, mint amennyire a Menzelt komolytalankodással vádló kritikusok értettek filmjét. Türelemre van szükség, mert a felnőttek védekeznek minden ellen, ami nem fér megszokott sémáikba. Magyarítani kell, hiszen aki süket, az nem szükségképpen vak is, akinek egyvalamire nincs érzéke, az lehet másra fogékony. Csak éppen ne magyarázzuk a színeket a vaknak és a hangokat a süketnek.

A komoly embereknek az a legnagyobb baja, hogy van legnagyobb bajuk. Észre sem veszik, hogy a bajok közül ők választják ki azt az egyet, amelyet legnagyobbnak neveznek ki. Számolnak és számolnak, a számok pedig egyre csak nőnek. A végtelen sort meg kell szakítani. Ezt biztosítja a

legnagyobb - legalább egy időre. Mert a sampinyonok a legnagyobbnál csak a még nagyobbat tisztelik jobban, ahogy a soknál erősebben csak a még többre vágnak.

A komoly emberek nemcsak a nagyságban hisznek, hanem az egy és oszthatatlan igazságban is. Ekkor meg azt nem veszik észre, hogy az igazságok csak úgy oszthatatlanok és egyek, mint az államok. Azzal a különbséggel, hogy az államokat az erőszak, az igazságokat pedig a hit tartja össze. És a hit, éppen úgy mint az igazság, annyiban egy, amennyiben nem ismer külső mértéket és annyiban oszthatatlan, amennyiben belsőt sem tűr meg. Ez az igazság pedig a végtelenben lakozik és a mérték nélküli kísértések útjaira húzza-hajtja a lelkeket.

A legnagyobb baj és a legnagyobb igazság között nyüzsgő bajok és igazságok sokasága szinte magától rendeződik el a két pólus között. Az igazság és a baj nem egyműek, és mégis egy nevezőre kell őket hozni. Ezt követeli a következetes gondolkodás. Amely a rend és egyszerűség érdekében mindent kétfelé oszt. Igazra és hamisra, jóra és rosszra, vagy bármire, amivel az embereket meg lehet osztani. A végtelenségig. Azaz addig a pontig menve, ahol a párhuzamos vonalak (és utak) találkoznak.

A komoly lelkét megnyugtatja a párhuzamos utak végtelenje. Mert könnyűvé teszik a jó választást és a helyes cselekvést. Az egy és oszthatatlan igazság alapján. Ha mégis kiderül, hogy a választott út katasztrófába vitt, akkor sincs baj, mert át lehet térni a másikra. Ha ugyanis hamis az egyik, akkor a másik csak igaz lehet. Ha az egyik lehetetlen, akkor a másik szükségszerű kell legyen. És meg lehet tartani az elveknél és a gondolkodásnál is fontosabb hitet.

Ezt tették mindazok, akiket a dichotómikus gondolkodás megakadályozott abban, hogy a kommunista totalitarizmus (és a szocialista rendszer) bukásából meg is értsenek valamit.

Mert a nekik annyira kedves kettősségek elvét csak akkor igazolja a Történelem, ha mindenki eszerint cselekszik. Dehát nem lehet tudni, hogy az emberek aszerint gondolkodnak-e, amit a tapasztalatuk diktál, vagy inkább úgy cselekednek, ahogy gondolkodnak. És azt sem, hogy az igazság szentesít-e a cselekvést vagy a cselekvés érvényesíti az igazságot. De milyen igazság lehet az, amelynek sem eredetét, sem érvényességének ismérveit nem tudjuk megállapítani? A kérdés nem retorikus, hiszen a józan ész tudja a választ. Mint minden igazság ez is csak relativ, azaz: viszoylagos és részleges.

A felnöttek mégsem tudnak másként gondolkodni, mert különben nem lennének felnöttek. Ezért alakították ki a két elv, két társadalmi rendszer, két

politikai mozgalom, kétféle magatartás képzeletvilágát. Ezért építették az egyik oldalt az individualizmusra és a szabadságra, a másikat pedig a kollektívizmusra és a szolidaritásra. Hogy a Történelmet ezek küzdelme köré lehessen elrendezni. Mintha az individualizmus és a kollektívizmus nem lennének egymást eleve feltételező ideológiák. Amelyek azért teszik a személyiséget (és annak szabadságvágyát) az egyik, az emberi szolidaritást (és annak összefogó erejét) a másik oldalra, hogy a Történelem igazolhassa az egyiket és megcáfolhassa a másikat.

Kár, hogy ennek a szép elképzelésnek mindaz ellentmond, ami a szocializmus előtt, alatt és után történt.

Ezért, aki a szocializmus történetét előítéletek és kényszerítő elvek nélkül képes átgondolkodni, az hamar észre fogja venni, hogy az mind a két alapvető magatartást egyaránt igazolja és cáfolja.

A tények ismerete és annak átgondolása, amit az emlékezetből elő tudunk hívni, ugyanis nemcsak arról győzhetnek meg, hogy az individualizmus (mint magatartás, de még inkább mint ideológia) kezdettől fogva szembeállította az embereket a kommunista rendszerrel, hanem arról is, hogy ugyanez az individualizmus tette lehetővé, hogy a rendszerben annyian teremtsenek maguknak helyet. Elég volt ehhez az egyéni előnyök és a lehetséges karrier csábításának engedni.

Hasonlóképpen igaz az is, hogy sokan a szolidaritás, a kollektivitás iránti érzékenység alapján lettek a rendszer hívei. És legalább támogatták azt, ha ugyan nem vettek kialakításában is részt. Csakhogy ugyanez a magatartás fokozatosan szembe is fordította a rendszerrel azokat, akik hajlandóságaikat nem oldották fel az ideológiában és nem engedtek az egyéni előnyök és pozíciók csábításának. Mi több, sokakat éppen a szocialista eszményekhez való hűségük tett a rendszer ellenfeleivé.

Aki ezeket a józan megállapításokat el tudja fogadni, az talán a gyermeteg egyszerűség további következtetéseit is meg tudja érteni. Hogy a szocializmus az emberek sokaságának (szinte összességének) mindennapi magatartásain bukott meg.

Am éppen ezt nem tudják belátni a kétségtelen igazságokban gondolkodók. Inkább ragaszkodnak ahhoz, hogy mindent a két rendszer küzdelme szerint magyarázzanak. És akinek az igazság győzelmében vetett hit nem adott elég biztonságot, az attól fél, hogy visszatérhet a régi rendszer.

Szükség van tehát arra, hogy az igazság átjárjon minden lelket. Ezért javasolják annyian, hogy az elmúltakat alaposan fel kell dolgozni. Hogy a totalitarizmusok lappangó örökségének gondolati legyőzése biztosítsa a népek

szabad és nyugodt jövőjét. Csak az kár, hogy ezeknek az elképzeléseknek a hitelét igencsak kétesse teszi a bennük érvényesülő pedagógiai hajlam és (nép)nevelő szenvedély. Már az is a kioktatás szellemét idézi, hogy kevesen vannak, akik az igényt saját társadalmukkal szemben fogalmazzák meg, viszont annál többen, akik azt más nemzetekkel szemben állítják fel. Még kétesebb azok elképzelése, akik azért hivatkoznak a múlt legyürésének fontosságára, hogy ezzel ellensúlyozzák saját, az elvek (a hit megtartása érdekében történő) hirtelen váltásából eredő belső bizonytalanságukat. Végül vannak, akik csak azért állítják fel a közös gondolati feldolgozás igényét, hogy azon ne kelljen gondolkodniuk, amit ők maguk cselekedtek volt.

Ezek a javaslatok olyanok, mintha a felnőttek mondanák ki, hogy a király meztelen. Egy elképzelés értéke azonban éppen úgy nem függ a szándékoktól, ahogy annak hatékonyságát sem az igazságtartalom biztosítja. A józan - gyermeki - észnek nem is ilyesmikkel van baja. Hanem az elképzelések mögött álló abbéli hittel, hogy a múlt határozza meg a jelen. A komoly felnőttek ugyanis nem tudják felfogni, hogy nem a múlt meghaladásától függ a jelen, hanem a jelen alakulásától függ, mi (és mennyire) válik multtá (és ezáltal meghaladottá). Ahogy azt sem tudják elfogadni, hogy a jelen alakulása nem az eszméktől függ és hogy bármilyen meghaladást csak az emberek folyamatos mindennapi magatartásainak összegeződése hozhat. Ami azért súlyos hiba, mert ugyanebből az összegeződésből formálódnak ki a fenyegető veszélyek is.

Ezt a közös valóságot azonban csak a gyermeki lélek tudja (annyira amennyire) átlátni. Itt ugyanis nem segíthetnek se elvek, se magyarázatok, hanem csak a megértés. Az, amely nem akar általános lenni, hanem közvetlen és személyes tud maradni. Mert így tudhatjuk megérezni azt, ami a másik emberben forrong, ami a lelkét foglalkoztatja és őt magát mozgatja. Nincs ebben semmi rejtélyes vagy különleges, mert éppen ilyen kölcsönös megérzések vezetnek az embereket akkor, amikor együtt cselekednek, de már akkor is, amikor valamiben találkoznak. Ahhoz azonban, hogy beleérzésünket (vagy megérzéseinket) megértéssé tudjuk formálni és ismeretet alakíthassunk ki, olyan nyitottságra van szükségünk, amelyen csak a gyermeki lélekben létezik. De még ez is csak feltétel, mert alapot a szolidaritás képessége, sőt inkább hajlama és hajlandósága kell biztosítson. Végül mindenki személyiségét, minden ember egyszeri voltát és egyéni létét is tisztelni kell, mert különben a magunk elképzeléseit magyarázzuk bele mások lelkébe. Nem kétséges, hogy az ilyen ismeret (mint a megértés

maga) csak bizonytalan és homályos lehet. De éppen így lesz az biztosabb és tisztább, mint amit a komoly gondolkodás, a rendszeres és logikus tudomány kínálhat. Homályos és bizonytalan dolgoknak homályos és bizonytalan ismeret felel meg.

Márpedig maga a közgondolkodás is rendszertelen, sőt többé-kevésbé kusza együtttest alkot. A szocializmus bukása után a lelkekben (kivéve talán a piroskalapos galócákét) szürke, meghatározhatatlan élmény-szemcsék sokaságából homályos és körvonalatlan réteg rakódott le. Mert az alászállt kisebb-nagyobb elégedetlenségek annyira kiérleletlenek és passzívok maradnak, hogy csak az egyén lelkében (közöst nem alkotva) állnak össze. Ezekhez már a nem-racionalizálható érzelmi tartalmuk miatt sem férhet hozzá a tudomány. Még nagyobb akadály a felnőttek komoly gondolkodása számára az, hogy ebben a közegben nincs más általános, mint az érzelmek egyéni formáinak sokasága és nincs más közös, mint a meghatározhatatlan rossz közérzet. Hogy is lehetne másként, ha a totalitarizmus a z ellenérzések bármilyen formájú érvényesülését megakadályozta, a diktatúra pedig csak korlátozott és megszabott irányú megnyilvánulásukat tűrte meg.

Ami még ezek között a körülmények között is olyan formát ölthetett, amilyent a tudományos gondolkodás át tud fogni, az csak a lelkeket átjáró érzések töredéke volt.

Mindenesetre így néztek ki az elképzelt társadalmi változások hitéből, az illúziókból, az eszményítő következtetésekből eredő csalódások. Léven pedig, hogy az álmok és vágyak is tudatiak, sőt elviek voltak, a csalódás is eszmei formában fogalmazódott meg.

És a mindennapi élet egyszerűbb, néha egyszeri, többnyire folyamatos bajaira, zavaraira vagy akár katasztrófáira is lehetett megnyugtató válaszokat kialakítani. Okolni lehetett a sorsot, a szerencse rossz fordulatát. Sőt, még a kialakuló agresszivitás is maradhatott, meghatározott személy vagy legfeljebb személyek ellen fordítva, személyes.

Az egyéni magatartások nagy többsége azonban homályos maradt és formát sem teremtett magának. Így lettek a mélyen átélt és átérzett elégedetlenségek általánosak. És azért lettek azok, mert okaik is általánosak voltak.

Az embereket a szocializmus alatt is az foglalkoztatta, ami számukra mindig is fontos volt. Hogy egy kicsit jobban és valamivel több biztonságban, lehetőleg nyugalmasan éljenek. Hogy hagyják őket békén. Sorsuk azonban másként alakult. A szocializmus fokozatosan (és nemcsak a szó általános és átvitt, hanem eredeti és konkrét értelmében is) megnyomorította

mindennapi életüket. A szellemi és anyagi elszegényedés, a növekvő kiszolgáltatottság pedig új értelmet adott a szabadság és a közös jólét igényének. A fel-fel bukkanó reformtörekvések ráadásul, bizonyos reményt ébresztve, fel is újították az igényeket. Ugy, hogy ezek kudarcai még jobban összesűrítettek, a helyreálló folyamatosság pedig megkeményített minden ellenségességet. Minthogy a mindennapi élet mindennapi jelleget adott az ellenérzések minden változatának, az elégedetlenség maga lett az egyetlen, valóban mindenkit átfogó közös valóság.

Ez olyan valóság volt, amit nagyon nehéz megmagyarázni és lehetetlen meghatározni, de könnyű megnevezni. Mert aminek nem lehet megtalálni a tárgyi alapját, annak a megértés ad személyes, szubjektív tartalmat. Ezért azt, amit nem lehet tárgyilagosan értelmezni, meg lehet nevezni. Minthogy az egyén saját élményei szerint és érzéseiből kiindulva ad a megnevezettnek tartalmat, amelyet aztán mások hasonló érzéseibe való beleélés által ki is kerekít. Így teremődnek meg a közösbe fogó érzések általános megértésének lehetőségei is.

Megnevezésre pedig még tudományos fogalmakat is alkalmassá lehet tenni. Így adhat a lelkeket a szocializmus alatt összefogó folyamatoknak nevet a frusztráció fogalma. Igaz, csak akkor, ha elfelejtjük mindazt, amivel a tudomány ezt a fogalmat meghatározza, és azt is, ahogy magyarázataihoz felhasználja. Így kiderül, hogy a frusztrációnak sokkal több formája van, mint amennyi a tudományt érdekli. Olyanok éppen, amilyenek csak a fogalom eredeti, etimológiai értelmében férnek meg egymással. A frusztráció így értelmezett fogalma aztán kiválóan össze tudja fogni a szocializmus alatt az emberek lelkében felgyült ellenérzések, csalódások egész gazdagságát és a belőlük kialakult rossz közérzetet is. Tehát segít azt is megérteni, hogy ezek a megkeményedett és alámerült frusztrációk miért válhattak olyan veszélyessé.

A homályos frusztrációk nem tudnak saját erejükből összerendeződni és együtt is csak diffúz és passzív együttest alkotnak. Ez a társadalomlélektani közeg viszont elősegíti, hogy azok az egyének lelkén belül koagulálódjanak és így tartós feszültségbe fogják az emberek sokaságát. De még ezek a feszültségek sem tudnak spontán módon közössé válni. Egy erőteljes és nem pusztán más egyénekre irányuló (vagyis általánosabb és elvontabb) agresszív szervező erő viszont annál könnyebben adhat formát nekik. És akkor már bármilyen (kifelé) agresszív és (befelé) diktatórikus hatalom ki tudja alakítani a politikájához szükséges támaszt és biztosítani tudja a megfelelő hajtóerőt is.

Amikor ez aztán valahol be is következik és ha aztán valamely országban elszabadul a pokol (mint ahogy az Jugoszlávia romjain megtörtént), akkor a komolyan gondolkodó emberek a fejükhöz kapnak és a történelem irracionálisát emlegetik. Pedig az, ami történt, csak az ő racionalitásuk szerint érthetetlen. Aki nem nagy elveket néz, aki nem elégszik meg a nemes elmék által írt könyvek (és magyarázatok) olvasásával, hanem arra figyel, ami az "egyszerű" emberek sokaságának lelkében él és forrong, az még azt is meg tudja érteni, amit senki sem tud megmagyarázni.

Azon se lehet csodálkozni, hogy aki ilyen mértékben - és nem rosszindulatból, hanem gondolkodásának módja miatt - nem érti a legegyszerűbb közös emberi érzéseket és magatartásokat, az még kevésbé fogja fel, hogy a tömegessé váló frusztrációk nemcsak szocialista rendszerekben és totalitarizmusokban létezhetnek, és hogy a frusztrációk közösbe fonódása sem csak ezek bukása után fenyegetheti a társadalmakat.

És mennyien vannak, akik el sem gondolkodnak azon, hogy a frusztrációk nemcsak azért szaporodnak és sűrűsödnek, mert a gazdasági haladás a (haszon)számító gondolkodásnak megfelelően mind több embert foszt meg a tisztességes lét legelemibb feltételeitől, hanem azért is, mert a fehérkalapos galócák lelkes munkálkodással meg akarják az emberiséget mindentől szabadítani, amiben a szolidaritás és a közjó állami formákban létezhet. Mert ezek a galócák el akarják hitetni, hogy a jóléti állam bajaitól csak felszámolással lehet megszabadulni. Ahogy a piszkos fürdővíztől úgy lehet gondtalanul vagy legalábbis a leggyorsabban megszabadulni, ha azt a gyermekkel együtt öntjük ki. És ha nem is ez lenne a leggyorsabb, mindenképpen ez az egyetlen radikális és végleges megoldás.

Aki megbízhatónak hitt elvek és álomországok ábrándjai által vakítja el magát, az persze nem gondol azzal, hogy mindez csak az erőszak növekedését hozhatja. Mert azt sem látja, hogy a társadalmakból kiszorított emberek között csak növekedhet a vak erőszak.

Az viszont megint nem meglepő, ha a komolyan gondolkodó emberek nem látják, hogy mindenfelé éppen a brutalitásba torkolló erőszak nő a leggyorsabban és azt sem, hogy ennek egyéni és közös formáit mind jobban átjárja a bosszú dühe. Amivel aztán, amikor az már létüket fenyegeti, csak növekvő állami brutalitást képesek szembeszegezni.

Mintha a világ a bosszúk kölcsönösségi láncolatához térne vissza. Mintha az államilag megvalósított vérbosszú intézménye lenne kialakulóban.

Mit lehet ilyen helyzetben tenni? Sok mindent, de a sok mindenben semmi sem lehet biztos. Ha másért nem, akkor azért, mert nem tudjuk közös

cselekvéseink következményeit belátni. A gyermeteg józan ész persze még ebben a helyzetben is nemcsak hogy egyszerű választ tud kínálni, hanem azt a felnőtt és komoly emberek kedvéért választás formájában is képes megfogalmazni. Választani kell: emberek legyünk vagy sampinyonok.

Tordai Zádor